

АРХІТЕКТУРНО-ЛАНДШАФТНИЙ ОБРАЗ КОСІВЩИНИ (за польовими дослідженнями)

Зоя Гудченко

УДК 712.2(477.85/.87):001.891.7

У статті висвітлено результати польових досліджень сільської забудови на теренах Косівського району Івано-Франківської області, здійснених 2012 року. Головну увагу приділено архаїчним рисам традиційного житла; виявлено деякі тенденції формування сучасного індивідуального житла.

Ключові слова: сільська забудова, традиційність, планування, матеріали, ландшафт, кітч.

The article highlights the results of the 2012 field researches concerning rural housing development in the Kosiv District (Ivano-Frankivsk Region). A principal attention is paid to the archaic features of traditional abode, and the certain tendencies of modern private dwelling formation are brought to light.

Keywords: rural housing development, traditionality, planning, materials, landscape, kitsch.

Під час комплексної наукової експедиції по Гуцульщині влітку 2012 року етнографи Києва, Львова й Коломиї досліджували різноманітні прояви народної культури, які побутують ще й сьогодні в автентичному чи трансформованому вигляді в сс. Яворів, Річка, Бабин, Снідавка, Лючки, Пістинь, Гуцулівка, Кобаки, Микитинці, Соколівка та інших Косівського району. Фіксувалися передусім давні місцеві традиції у спогадах старожилів про вже зниклі реалії колишнього життя, а також факти історії нашого народу через біографії звичайних селян у тій інтерпретації, як їх зберігає людська пам'ять.

Окрему увагу було приділено архітектурному середовищу села, сформованому в органічній єдності з природними чинниками: ландшафтом, рослинністю, підсонням.

Первісне призначення житла полягало у створенні прихистку від зовнішніх загроз, що забезпечувалося найпростішими спорудами. Однак із часом селянське обійстя постійно вдосконалювалося, спираючись на традиційний досвід народного будівництва. Цей процес через різні обставини затримався у важко доступних гірських місцевостях до середини ХХ ст. й епізодично навіть ще довше. Проте за останні кілька десятків років у забудові сіл Гуцульщини, як і всієї України, відбулися докорінні зміни — швидке зникнення прита-

манних цьому краю житлових комплексів чи окремих будівель, суголосних довкілля.

Тож назріла потреба зафіксувати й осмислити стан індивідуальної забудови в обстежених нами сільських поселеннях на теперішньому історичному зрізі, коли ще можна вловити відгомін традиційних архітектурних образів і одночасно засвідчити їх невблаганну втрату — заміну чужими, неорганічними проявами кітчу.

Пропоновані нотатки цілком визначаються авторськими польовими спостереженнями та враженнями від спілкування з респондентами. Залежно від отриманої інформації висвітлюються такі питання сільської забудови: заселення певних місцевостей; планувальна структура поселень; розміщення селянських господарств на ґрунтах; оседок гуцула; вибір місця та спорудження хижі; обрядово-магічний контекст зведення хати; будівництво культурних будівель.

Дослідження кожного з поселень на експедиційному маршруті додавало своїх барв до архітектурного килима Косівщини, проте основою в цьому «тканні» були природні компоненти: гірські схили, долини стрімких річок та потічків, просторі полонини.

Виникнення поселень. Археологічні розкопки свідчать про перебування людини на теренах Косівщини ще в доісторичні часи. Відомо, що через цей район від Сучави в Румунії

до Добромля на Львівщині проходить солоний горизонт. Це зумовило виникнення тут ще в II тис. до н. е. соляних промислів, а відтак сторожових поселень і культових споруд, зокрема Терношорського скельного святилища (між Снідавкою і Яворовом) ¹. Від давньоруської доби збереглися й залишки городищ та фортець, як, скажімо, у с. Город між Косовом, Соколівкою і Бабином. Письмові згадки про досліджені нами поселення датуються переважно в межах XIV–XVIII ст. ²

Безперечно вагомість для історії кожного села мають усні перекази старших людей про події, пов'язані з його заснуванням, з першими поселенцями. Їхні імена подекуди набули топонімічної закоріненості, тобто продовжили своє існування в іншому вимірі — у назвах села, присілків, кінців, кутків, окремих осадків, ґрунтів тощо.

Місцеву легенду про одного з перших поселенців с. Бабин оповів Богдан Васильович Петричук, краєзнавець і палкий патріот своєї малої батьківщини. Вивчаючи історію села, він дослідив і свій рід, відчув себе галузкою розлогого родового дерева.

Отже, старші чоловіки (багато з яких уже повмирали) запевняли, що сусіднє с. Соколівка було давнішим, ніж Бабин, і соколівські газди тримали тут землі. Перший газда, що оселився в Бабині, теж був родом із Соколівки, і на нього казали Оринчук, хоча він сам і всі з його роду носять прізвище Сумарук. Це молодим парубком він певний час служив на Закарпатті в багатого чоловіка, який мав доньку: «Так склалося, що вона завагітніла, і це був великий стид, і вони не знали де дітися. Це все було лісами заросле, і вони втекли сюда. І отам, кажуть, де Федунівські толоки, вони збудували в лісі хижку. Там у них народилася ця перша дитина. Батько спочатку теї дівчини лютував сильно... Потому, через якийсь час, він почав шкодувати... і випитав у людей, де вони є, де живуть. І прийшов, і подивився, що вони купали цю дитину в хаті, і двоє, і мирно живуть. Тоді вже він їх узяв на Закарпаття, вони там обвінчалися, і (дівчатам давали грошове)

він землю спродав і дав їм гроші. Вони конем привезли гроші і вже на той час при австрійській владі викупили землі в цій місцевості. І так почали вони тут газдувати: вона — баба Оринка, він — Оринчук. І через те, що земля була куплена за бабині гроші, це спочатку між людьми називалося “бабин ґрунт”, а потім лишився просто Бабин» ³.

Родина виявилася багатодітною, тут майже на кожному кутку жили нащадки Оринчука. Наприклад, Богдан Петричук розповідає, що на його кутку Федуні живе чоловік, у якого пра-, пра-, прадід був зятем цього Оринчука ⁴. Від імен чи прізвищ колишніх власників земельних ділянок походять й інші топоніми Бабина, як, скажімо, Бурчуки, Докоївка, Лемський Горб, Вишні Петричі, Нижні Петричі тощо.

Щодо хронології легенди про бабу Оринку і її чоловіка Оринчука, то, вірогідно, ідеться про початок XIX ст. Про це можна судити, виходячи з двох фактів — перебування цих теренів під Австро-Угорщиною (1772–1919) і приблизної протяжності життя шести поколінь роду респондента Богдана Петричука. Це, гадаємо, були не найперші поселенці, оскільки Бабин (Бабин Городський) біля однойменної річки згадується в документах ще за 1408 рік ⁵.

Відносно недавно, десь наприкінці XIX ст., виникли сс. Гуцулівка й Кривоброди. На їхньому місці раніше були ліси, які належали власникам — Шаматівській, Калашковецькій (на Кривобродах) та іншим, невідомим. «Коли вже панство розпадалося, то розпродували землю, і люди її скуповували і тут поселялися. І вже як мій дід оженився, то купував просто зрубаний ліс — зруби купували» ⁶. Вихідці з Космача, Тукуріл купували землю у Кривобродах, а в Гуцулівку переселялися із сіл Березове, Лючки, Текуча.

Історія с. Лючки сягає глибин століть. За одними припущеннями — 600 років, за іншими — понад тисячоліття. Старші люди кажуть, що теперішнє місце села — уже третє. Спочатку забудова разом із церквою була на полях у напрямку Березова; друге місце по-

селення й церкви — на полі під назвою «Помірок»; третє — на теперішній території. Колись її вкривали ліси, куди під час ворожих навал утікали чоловіки, ставали лучниками, а жінки приєднувались до них поступово. Корчували дерева, виробляли землю, займалися скотарством⁷.

Планувальна структура поселень. Топоніми. Спільною рисою досліджених сіл є те, що вони розташовані біля річок або потічків: с. Пістинь — біля р. Пістинка, с. Лючки — біля р. Лючка, у сс. Річка й Снідавка протікає р. Річка, у с. Кобаки — р. Волиця, у с. Яворів і м. Косів — р. Рибниця з допливами тощо.

Ландшафт місцевості визначально впливає на планувальну структуру поселень. Тільки незначна частина садиб «підпорядковується» дорозі чи долині річки. Здебільшого забудова дисперсно розкидана по невеликих терасах пологих схилів або утворює скупчення оседків на придатних для цього ділянках. Така особливість є панівною насамперед у суто гірських поселеннях. Наприклад, Яворів становить своєрідну агломерацію — власне Яворова і багатьох присілків, розпорошених у східному, західному й особливо південному напрямках, вище в гори. Протяжність села вздовж р. Рибниця сягає 12 км; загальна кількість дворів — близько тисячі⁸. «Якщо брати від колиби, де знак “Яворів”, до моста, до церкви, ця сторона є Село-1. Участок в центрі називається Стояннів, отой горб то є Широкий, там є Петруші, Петричі, Плоский, Максимець-1, Максимець-2, Мошинець, Стручки, Черлений, Дибченка, Литмій, Токарня, Козельці... Є 28 присілків»⁹.

У с. Річка — 26 присілків. Місцевості мають такі назви: Лейби (колись там мешкав Лейба), Боднарво (хтось робив там діжки), Гримали, Грибини (від прізвищ), Буковець (від гори), Підбуковець (під тою горою), Брусний (хребет), Підбрусний-1, Підбрусний-2, Кечери (гора), Підкечери-1, Підкечери-2, Гук (водоспад) та ін.¹⁰

Подібна система розселення в Снідавці, Космачі, Шепоті та ін. У передгір'ї, де спокій-

ніший ландшафт, на рівних ділянках забудова сформована за вуличним принципом, а на пагорбах — безсистемно, проте щільніше, ніж у горах (Пістинь, Гуцулівка, Лючки та ін.).

Житлові будівлі. Хронологічні межі індивідуального сільського житла, дослідженого нами на Косівщині, — близько ста років (від початку ХХ ст. до сьогодення). Ці межі значно розширюються завдяки спогадам респондентів, котрі свідчать, що, залежно від місцевих умов та від економічної спроможності, селяни будували як найпростіші хижки, так і житлові комплекси гражди із цілою низкою приміщень різного призначення. Існували, безперечно, і проміжні за планувальною структурою житлові будівлі.

Про гражди люди добре пам'ятають, і такі споруди ще трапляються в гірських селах. У Бабині гражди існували до 1950-х років: «Гражда була тут, в ній жив великий багач Гнатів. Тоди була у Петричах, бо це тут Вишні Петричі, а то Нижні, то там було дві гражди Михайлика. Те й у Василя Юришиного була гражда. І там унизу в Гелетах була гражда, — це мого пра-прадіда Петра Гелетюка. І ще була на Лупаях у Грицька Борисишиного, — теж багач був»¹¹.

Автентична гражда збереглась у центральній частині с. Яворів (світлина № 9)*. Її збудували 1923 року (дата є на різьбленому сволоку) Федором Копийчуком, прадідом теперішньої власниці Василини Романчич. Газда поставив споруду на пагорбі просторої земельної ділянки, що підвищується від головної вулиці-дороги. Історія поетапного успадкування гражди виразно ілюструє майнові та сімейні звичаї гуцулів. Отже, перші господарі цієї гражди, маючи багато ґрунтів і лісу, не мали, проте, дітей. Вони, аби було кому їх доглянути на старість, узяли в прийми молодих родичів. Федір Копийчук був рідним вуйком (дядьком) баби, а його жінка була тетою (тіткою) діда пані Василини. Цих молодих людей, своїх небожів, вони одружили, хоч і без взаємного

* Світлина до статті виконано 2012 року.

коханню, і в такий спосіб багатство прислужилося представникам роду. Згодом за гуцульським звичаєм у батьківській оселі залишився молодший з дітей, який мав доглядати старих. Це був тато пані Василини Петро. Теперішня господиня розповідає, що він одружився «в межу». — «Як це в межу? — Ось плит (паркан). Відгороджено наше поле від сусіднього. У сусідки є дочка, а в мене син, то по-давньому ми би мали їх одружувати, бо це в межу. І так колись було із татом і з мамов»¹². На щастя, «у них була страшна любов»¹³, проте вирішальну роль відіграло те, що «маміні батьки були зажити, мали багато ґрунтів і лісу»¹⁴. Після смерті батьків гражда успадкувала молодша дочка Василина, а землі були поділені між двома сестрами порівну.

Гражда зберегла первісний вигляд і планування. Це — замкнений комплекс, що складається з чотиридільної хати, оточеної з трьох боків притулами, і шестигранного, неправильної форми двору. П'ять граней двору утворені піддашшям з односхилим дашком, що спирається на стіни огорожі, і сохами у дворі; шоста, найдовша — чільною стіною хати. Споруда рублена з *пливет*, тобто колод, перерізаних вручну навпіл. Дахи криті гонтами. Гражда має два входи з протилежних боків. «Колись в одну браму заходили бандерівці, казали: “Накривай стіл!” Поки стіл накрили, поки ці поїли, а вже з другої брами совіти. Ці тікають. Совітам накривають стіл. Такий був чес. І так замикалося, що через дах ніхто й не пролазив. Тут такі кольця, тут ставиться така шина, що браму вже не годен відкрити»¹⁵.

Приміщення розташовуються в ряд зліва направо в такій послідовності: *комора — хата — хороми — святошна хата*. У хаті була велика піч (перемурована в 1970-х рр.). У *хоромах* обладнували місце (виямок) для ватри, дим з якої йшов у дах, стелі там не було. У *хоромах* — двоє дверей назовні. Мати, батько, двоє дітей жили в *хаті*. У ній — лавиця, одно-двоє ліжок дощаних, устелених сіном. Зверху — ліжник, укривалися другим ліжником, під голову клали *кухвайку* та так і спали. У *святошній хаті*

ніхто не спав, туди не вільно було заходити. Там стояла і зараз є піч, обличкована простими кахлями без поливи. У багатих господарів були печі з мальованими полив'яними кахлями (світлинки №7, 8). У печі випікали хліб. Святкові найдки та напої складали на столі. У великі свята: на Великдень, Різдво, Петра (газда був Петро) — у *святошній хаті* приймали гостей. «Хату світошну — на замок, бо хата це ж у світа, ек гості десь прийдуть... А цей хтось прийде, має най бути всьо це показати, бо це гонір»¹⁶. Дід і баба жили в *хатчині*, яка була відгороджена за рахунок притули збоку від *святошної хати*. У *коморі* тримали одяг, бочки із салом і м'ясом, скриню. У більшості приміщень — дерев'яна підлога. У піддашші гражди складали дрова, жердини для *островів* (на яких сушать сіно), коси, *геблики*, граблі, сапи, дерев'яні *цебра* тощо.

Біля гражди окремо розташовувались пивниця, стайня й возівня. З них збереглася лише пивниця, викладена з каменю і крита *шалашиком*, аби у великі морози в ній нічого не замерзало. Дід мав коней, які стояли в стайні, а у возівні на горищі для них зберігали сіно. Униз стояли зимові й літні вози. Гражд у Яворові було багато як у горах, так і в долині. Будували їх ще й після війни¹⁷. Оседок відмежовували від сусіда жердиновими плотами. Їх закладали й на своїх землях, відгороджуючи *толоку* для випасу корови від угідь, призначених для заготівлі сіна на зиму.

Окрім основного місця проживання, заможніші господарі ще мали земельні ділянки на відстані від садиби. «Ми маємо ґрунт на віддалеку 2 км, дуже там стрімко. Там стояла стайня. Літом заготовлювали там сіно, — отакі острови, але велике сіно і стайня. На зиму брали туди корови, і це сіно вігодовували. Доїли корову там, цїдили молоко, робили бринзи з *гледженого* сиру і вже носили сюда. Дідо з бабов мали *зимарку*, де ми тепер маєм поле... В *зимарці* була стайня і окремо маленька така хатчинка, що піч та й лужко, і так жили. Дідо мав тут *зимарку*, у кінці села мав *зимарку*, мав багато ґрунтів, там тоже була *зимарка*»¹⁸.

Архаїчніша й складніша за планом гражда кінця XVIII ст. (тепер — музей) в с. Криворівня Верховинського району. Вона реконструйована 1993 року з використанням деяких автентичних конструктивних елементів і речей домашнього вжитку (сволоки, лави, дві скрині тощо). Житлова частина — хата на дві половини з *хоромами*, оточена з трьох боків *притулами*. У кожній з «половин» по два вікна: подвійні — крайні і звичайні — середні. У *хоромах* — наскрізний прохід. У правій половині дощана стеля на автентичних сволоках (головний поперечний сволок різьблений, а три поздовжні сволочки — не декоровані). У лівій «половині» стеля дощана, на трьох поздовжніх сволочках. У *хоромах* стеля відсутня. Зовні вздовж хати — дерев'яні містки та довгі лави в межах житлової частини. У двір гражди ведуть двоє воріт. Напроти хати через двір — комора, по обидва боки — піддашся, які замикають прямокутну форму двору. Під звисом піддашся стоять: віз, величезна діжа, рало, кінська зброя. За місцевими переказами, цю старовинну гражду відвідували під час перебування в Криворівні письменники Михайло Коцюбинський та Іван Франко. Гражда мала пристойний вигляд ще відносно недавно — коли Параджанов знімав тут сюжет фільму «Тіні забутих предків» за твором М. Коцюбинського.

Якщо заможні господарі будували собі гражди, додаткові споруди поблизу них, ще й *зимарки* на окремих ділянках, то бідніші селяни мусили задовольнятися лише хатою та нечисленними господарськими будівлями (світлина № 11): «На подвір'ї стояла стайня, якась кухонька збоку добудована, пивниця з камню... В хаті — сволок. Хліб там стояв, коржі. На грядки клали лижники, верені були, — ткали. Постіль дерев'яна: настеляли дошки, соломі, сіно. Покривали, щоб воно не цюкало. Подушки, — де були, а де не були — під голову кожушину»¹⁹. Іноді перед хатою не було жодних огорож, тільки поле або ліс. У Яворові, скажімо, збереглося декілька старих хат, які не мають огорож, а оточені лише призьбами, так

званими *галеріями*. «Вийшла з хати та й сіла на галерію», — кажуть гуцули. Пізніше в хатах цього типу на причілках з'явилися огорожі, стовпчики, почали фарбувати стіни (світлина № 4).

У гірській місцевості, як зазначалося, на вхідне приміщення казали *хороми*. На більшу хату — *світошна*, на меншу — *хатчина*. Уродженець с. Малий Рожнов, що поряд із с. Бабин, згадує про оселю свого дитинства так: «У батьків хата така, як скрізь. Заходиш у *хороми*, туди виходи з світошної, комори, з кухні, а з *хоромів* два виходи: один наперед, другий назад, на випадок пожеги. Стіни хати в оструб, зверху ставили крокви на платви. Крили довго драницею, і тепер криють. Шоб не загнивало, довше служило, є мазута така чорна, — мазали, воно не пропускало воду. Бляху, хто має змогу, купує, — дуже вигідно. Череп — то є пусте, завіває снігом туди»²⁰.

У передгірських селах про гражди не згадують. Там будівлі вільно розміщені у дворі, залежно від їх функціонального призначення та від ландшафту ділянки. Наприкінці XIX ст. в с. Пістинь на одній із садиб стояла хата, а проти неї — стайні для корів, коней, свиней під одним дахом. Стіни будівель рублені, дахи криті драницями. Хата була тридільна: *хата* — *сіни* — *хатчина*. Дерево рубали на місці і клали з нього хату²¹.

У с. Лючки збереглося лише кілька давніх хат, десь початку XX ст. (світлина № 12) Будували з ялиці, смереки, стіни переважно клали в *кругляк*, а в сусідньому с. Березів — у *протеси*. Дахи крили як соломію, так і гонтом. Розпланування — дві хати через сіни. У сінях (тут не казали *хороми*) двоє дверей назовні, тому що позаду стояли господарські будівлі — стодола і стайня, тож треба було до худоби виходити. Спереду був головний вхід. «Приходили совіти, приходили бандерівці, кому що треба було. Ми знали, що така будова, і вночі — раз, і вже втік»²². Тобто традиційний для Карпат наскрізний прохід виконував подвійну функцію — суто господарську й захисну.

Невід'ємною рисою карпатських краєвидів є стіжки сіна, розкидані по зелених схилах гір. Вони мають різні назви, форми, конструкції (світлина № 10). У с. Річка сіно попередньо просушується на землі, і якщо раптово насувається дощова хмара, то його швидко скидають у *копички*. Закидають сіно на *під* у стайню, якщо воно зовсім сухе. Якщо сіна багато, його скидають у такий собі конус. У долині його називають *стіг*, а вище — просто *сіно*. На спід дехто стелить дошки, дехто кидає гілки з грубими масивними стеблами, а тоді вже власне сіно. На Верховині роблять на *патиках обороги*. У сс. Річка, Яворів та інших їх називають *острови (остріві)* ²³.

Зведення хати в обрядово-магічному контексті. У Карпатах, де складні геологічні умови, багато водних джерел, особливу увагу забудовники надають питанню розташування хати на ділянці. Треба, щоб вода не підходила близько до споруди, щоб чільний фасад був орієнтований на південні румби. Так само важливо на пересіченому рельєфі передбачити загрози провалів та зсувів.

Проте не лише фізіологічні чинники впливають на вибір місця для хати, обов'язкового врахування вимагають також ірраціональні фактори. Гуцули переконані, що існують невидимі сили, які загрожують людині повсюдно. Аби нейтралізувати можливі негативні впливи ворожих енергій, здавна при будівництві хати дотримуються низки заборон:

- ніхто не будувався там, де вдарила блискавка;
- не ставили хату, де колись була дорога;
- не ставили хату там, де згоріла попередня, навіть якщо це було давно.

Коли вибору не було, погане місце «очистювали — брали священика, посвячували вдов свяченів, але це вже не то» ²⁴.

В індивідуальному будівництві застосовували традиційні обрядові дії, що мали магічний сенс. Початок зведення хати призначався на певний день, найчастіше четвер або суботу, у крайньому разі на вівторок. Це мав бути не пісний день ²⁵. Найважливіший етап

будівництва — засновини хати — обов'язково здійснювали зранку, зі сходу сонця. «Майстри засновували — вони собі думали, на що вони засновують: на здоров'я, на родину — це все вони думали. На погане не засновували, бо це паде на майстра — відіб'ється на його дітях. Він не може це так зробити, бо в нього є родина. Це вже треба такого, щоб був ворогом цій хаті. Люди жили побожно тоді, не так, як тепер» ²⁶. Зазвичай засновували хату на добро. Але в пам'яті людей збереглися давні чутки про зло: «Якщо з майстром погано обійшлися, мали гинуть ті, що живуть у хаті. Я чув про це, але не знаю. Говорили люди “зарубав на смерть”, тобто зав'язав зруб хати на смерть» ²⁷.

Зрубну хату міг зробити лише той, хто володів теслярським ремеслом. Тому цим займалися запрошені майстри чи сам хазяїн, якщо він був теслею. Після розмітки будівлі там, де мала бути велика кімната, усередині ставили невеличкий хрестик, і він стояв, поки треба класти підлогу. Потім його здіймали, забирали геть і клали на *під* за *козел* (крокву). Подальші дії були записані від бригади будівельників — самого господаря і його близьких родичів — самоуків, які зводили новий будинок «у стовпи» на момент інтерв'ю: «Колись не робили підмурок, колись камені підкладали під підвалини, спочатку місцями, а потім підмуровували. А тепер вже фундамент. Раніше підвали клали на камінь під васервагу [рівень, ватерпас], а як не було васерваги, то клали стакан із водов, і так дивилися: менше, більше... І підкладаєш під васервагу віроблять всі вугли [замки], а потому вже і віробили, заходили усередину в будову, видовбували хрестик у замках і в той хрестик забивали монети, аби були гроші; жито, щоб було життє; вовну — на багатство; цукор, аби солодко було в хаті. На чотирьох углах це ставили, а починали класти зі сходу, за сонцем, і так по ходу клали. Молили молитву. Газда виносить пляшку горілки, закуску, декує. І далі працюють» ²⁸.

Зав'язували зразу всю будівлю. Коли заснували, нижній вінець клали ²⁹. І верх теж

робили за сонцем³⁰. Зводили стіни, зверху на стіни клали платви, у них врубували кізла даху. Робили перекриття: «На спід клали грубий сволок, а це клали вже стелину туду»³¹.

Коли закінчували дах, клали *косицю*, на горі хати зі сходу або з *полуні* (півдня) прибивали зрубану маленьку смерічку і прикрашали її, як і ялинку, кольоровими блискучими папірцями, що звисали й миготіли. Деревце майстри шукали, прикрашали і прибивали самі. Кажали: «Майстрам руки миють». Це означало закінчення будівництва.

Описані будівельні обряди в повному обсязі використовували ще в 1970–1980-х роках. Дехто, як ми впевнились, наслідує давні традиції і тепер, так глибоко вони закорінені в людській свідомості.

Сучасне будівництво. Спостерігаючи процес зведення сучасного індивідуального будинку в с. Лючки родинною середнього рівня достатку, яка належить до сільської інтелігенції, можна помітити такі відмінності від попередніх етапів формування сільського житла в селі:

- збільшення кількості житлової площі за рахунок другого поверху;
- диференціація функцій житла;
- часткова відмова від зрубною конструкції стін на користь стовпової (стовпи, закидані кругляком) через її меншу вартість;
- повна зміна пропорцій будинку та його архітектурного обличчя.

Лишилися деякі традиційні обрядодії при закладанні будинку, а також скликання толоки на допомогу, щоб встановити стовпи, підняти нагору платви та інші елементи. Крім того, запрошували людей для обмазування стін, вирівнювання пляцу, — «котра тяжка робота»³². А на зв'язування зрубу не кликали, бо це не кожний може робити.

Сучасні будинки мають дво-, трирядне або навхресне планування (на відміну від однорядного в традиційній хаті). У цих будинках з протилежних фасадів два виходи, але це не наскрізний прохід, як у *хоромах* хати чи у дворі гражди, а опосередкований — через низку приміщень.

На Гуцульщині, як і на інших українських землях, побутує такий звичай: старші члени родини після досягнення певного віку залишають молодій сім'ї більше приміщення в хаті, а самі переходять в менше — *хатчину*, або ж для молоді сім'ї на тому ж подвір'ї будується нове житло, а батьки залишаються в старому. Обидва випадки ілюструє садиба, про яку вже мовилось, у с. Яворів, де мешкають Василина Романчич (власниця гражди 1923 р.) і її сестра зі своїми родинами.

Як згадувалося, у *хатчині* гражди мешкали дід і баба Василини Романчич, а її батьки з дітьми — у *хаті*. Коли Василина із сестрою виростили і створили свої сім'ї, у гражді вже залишалися їхні батьки, а двом молодим сім'ям збудували на цій самій садибі поблизу гражди нові будинки (1990-ті роки). Існує і третій варіант цього звичаю — на околиці Косова заможними людьми збудовано сучасний П-подібний за планом садибний ансамбль із трьох споруд: двоповерхового житлового будинку, господарської будівлі й невеликого одноповерхового будинку з мансардою. У ньому під наглядом дітей доживають свого віку *вуйко* і *вуйна*, і називається цей будинок *дідорня*, від слова «дід»³³, — отакий собі відгомін традиційного гуцульського побуту в модерновому вигляді.

***

Враження від індивідуальної сільської забудови Косівщини не однозначне, оскільки ця забудова надзвичайно строката за всіма параметрами: розмірами садибних ділянок, дворів, окремих споруд, за архітектурними формами, матеріалами, опорядженням, кольорою гамою тощо. Більш цілісне й гармонізоване з природними компонентами архітектурне середовище зберігається у віддалених від транзитних доріг та туристичних центрів поселеннях, присілках, оседках. Дерев'яні будівлі, жердяні огорожі, кам'яні підмурки, дощані кладки через потічки, без сумніву, сприймаються як породження смерекових лісів, гірських схилів, кам'янистих розсипів по берегах річок. Навіть у разі занепаду ця

забудова не втрачає органічної єдності з довкіллям.

Зовсім інші відчуття неспокою, дисгармонії виникають від споглядання деяких новітніх індивідуальних садиб, розташованих найчастіше вздовж автомагістралей, поблизу міст, містечок та на їхніх околицях. Надмір декору, стильова мішанина, намагання затьмарити всіх сусідів свідчать про несмак, відсутність почуття міри та гіперболізованість отого гонору, про який згадувалося в інтерв'ю з Василюю Романчич. Проте в новобудовах трапляється й тактовне використання традиційних для Гуцульщини архітектурних форм, матеріалів, мотивів декору (світлина № 5).

Культові споруди. Спираючись на спільні давньоруські традиції народного будівництва Карпат, гуцули сформували свою особливу школу церковної архітектури. Це — хрещаті в плані, одноверхі, рідше три- або п'ятиверхі храми приземкуватих пропорцій, оперезані розвиненим піддашшям для захисту парафіян від негоди. Чотиригранник середохресного зрубу церкви переходив у восьмигранник підбанника, на який спирався наметовий дах, увінчаний маківкою з хрестом. Рамена просторового хреста споруди перекривалися коробовими склепіннями, рідше мали плескату стелю під двосхилими дахами з причілками³⁴.

Майже кожне село мало свою церкву, а більші поселення — і не одну. Мешканці невеликих сіл та присілків ходили в церкви своєї парафії, розташовані в сусідніх поселеннях, але прагнули збудувати власну церкву. Як вони цього добивалися, ілюструє досвід с. Бабин.

Парафіяни із с. Бабин були приписані до церкви в с. Соколівка, а це не близький шлях для жителів гірського поселення, оселі яких розкидані по високих терасах і схилах з обох боків річки. Тож заможний газда Семен Герасим'юк ініціював будівництво каплиці для відспівування покійників. Владика дав дозвіл. Семен повідомив громаду про це й запропонував збудувати більшу капличку для відправ. Люди погодилися, зібрали гроші, хто скільки міг пожертвувати, Семен особисто дав гроші

на притвор. Дерева навезли стільки, що його могло вистачити не на капличку, а на велику церкву. За будівництво взявся брат Семена Іван Герасим'юк. Він був учнем великого Брустурівського майстра Костюка, котрий будував церкви по всій Гуцульщині, зокрема й у Ворохті та на Москалівці.

Після того як церкву вже звели, з'ясувалося, що на покрівлю грошей не вистачає. Тоді за справу взявся такий собі Микита, який займався тим, що скуповував телят у гуцулів та постачав їх *жидам*, котрі, як відомо, не вживають свинини. Тож Микита знався із *жидами* й звернувся до них з проханням позичити грошей, аби докрити церкву. Євреї пішли назустріч, дали грошей на церкву, сказали: «Ми тоже в Бога віримо, лиш то, що ми маємо різницю, але на Боже ми даємо». Церкву поставили 1896 року, а освятили в 1990 році. Владика дивувався: «Я ж каплицю їхав освятити, а не церкву». Семен довів, що церква збудована за рахунок громади, і тоді вона була освячена, але протягом наступних 50-ти років службу відправляли дві неділі в Соколівці, а на третю в Бабині. «Уже в 1950-х роках почали правити кожної неділі і кожного свята»³⁵. Так завершилась історія про церкву в с. Бабин, яку ми почули й записали від Богдана Петричука.

За радянської влади на Гуцульщині, унаслідок наступу воєвничого атеїзму, було зачинено багато храмів. Однак в окремих випадках сільським релігійним громадам вдалося відстояти й церковні споруди, і право на проведення богослужінь, зокрема в сс. Бабин і Річка.

Після розпаду Радянського Союзу і проголошення незалежності України почалося масове відновлення й будівництво церков, переважно за рахунок парафіян. На Гуцульщині, де населення не втратило щирої віри в Бога, навіть в часи економічної скрути люди жертвують кошти на храмове будівництво. Нові церкви повсюдно зводяться в традиційному гуцульському стильовому напрямі з добірної деревини. Наприклад, зовсім недавно,

у 2010 році, відновлено церкву в самому Косові на місці згорілої (світлина № 1). Поряд з нею на північ від входу будується дзвіниця.

У с. Лючки неподалік Михайлівської православної церкви середини ХІХ ст. в 2000 році було започатковано будівництво греко-католицької церкви. Спочатку від цієї конфесії прибула місія, яку прийняла школа, оскільки православна церква відмовилася це робити. Напроти школи встановили місійний хрест. Створили греко-католицьку громаду. «У нас тоді з хоругвами йшли, зі священниками місіонерськими навколо, аби все було гаразд, аби не було ніяких природних лих. Був колективний молебень. І нас оминає. Скільки з сусідніми селами було всякого, навіть у 2008 році була повінь, нам не наробила вона дуже великих бід»³⁶, — розповіла Г. Д. Васко.

Найактивнішим ініціатором будівництва греко-католицької церкви в с. Лючки, де є православна церква московського патріархату, була 80-річна Ганна Миколаївна Юрчук, палка прихильниця ідеї об'єднання всіх християнських конфесій в Україні: «Ісус Христос постановив одну єдину апостольську церкву. Пороз'єднували нас. Ми є й православні, ми є й католики... То я таке зробила, що друга [церква] є, бо я, як подивилася, що то вони помосковському всьо йдуть. Но, вибачейте, ми є українці. Нам того не треба... Звідси з Лючок аж до Коломиї перейшли на греко-католицьку, а тут залишилися православні. Най буде православні. Але які? Вони кажуть: "Ми від'єднані від Папи римського". Але від Бога ми не можемо бути від'єднані, бо кожна країна має свого президента..., а Бог один на весь Світ, то чого ми маємо ворогувати?»³⁷ Таке прагнення поділяє і Ганна Дмитрівна Васко: «Нема у нас такої ворожнечі»³⁸.

Греко-католицьку церкву побудували переважно коштами сусідніх сіл, де релігійні громади міцніші і значно більші, ніж у Лючках. На Храмові свята та інші врочистості сусіди теж долучаються до богослужінь.

Будівництво церкви розпочиналося з посвячення наріжного каменя. На службі були

священники і владика, зійшлися люди із цілої околиці. «Поклали його на середину і висвячували то місце. Копали рови, туди засипали камінь і бетонували. Тоді зверху (бо то дерев'яна споруда) клали вже підвалини і так догори клали»³⁹. Будували церкву четверо майстрів — троє з Лючок і один, головний майстер, із Середнього Березного. Він служив тоді дяком у тому ж селі, а за роботу по будівництву церкви майже не брав грошей.

Багато старих церков на Косівщині за останні два десятиліття відремонтували, урятувавши від загибелі (світлина № 2, 3). На жаль, це не завжди відбувалося професійно, особливо стосовно храмів з дерева. Так робили за радянських часів, роблять і тепер (поверх дерев'яних бань і дахів накладають бляху, що в кліматичних умовах Карпат з підвищеною вологістю призводить до руйнування покрівель). Це сталося у зв'язку з припиненням виробництва гонту — традиційного покрівельного матеріалу на Гуцульщині.

В означений час відновилася давня традиція влаштування придорожніх капличок. Майже на кожному кутку тепер можна побачити дбайливо прибрані невеличкі споруди найрізноманітніших форм, часто зі скульптурами Богоматері. Деякі всередині мають мініатюрні іконостаси, декоровані вишиваними рушниками й штучними квітами. Усе це зроблено з великою любов'ю. Особливо потрібні каплички в горах, де садиби дуже розпорочені, а до церкви йти далеко й важко, іноді не під силу старим та немічним людям чи матерям з маленькими дітьми. Біля каплиці людина може помолитися, а часом і сховатися від дощу. Отець Іван Рибарук з Криворівні (там нині існує 14 каплиць) нагадав народну мудрість: «Бог — капличку, дідько — корчму»⁴⁰.

На дорогах і стежках етнографічної експедиції то там, то там з'являлися ці впорядковані місця молитви. Жодне з них не зазнало запустіння, що засвідчує побожність населення, його духовність та моральність. Це викликало велику повагу в науковців та бажання сприяти цим людям у збереженні їхньої культурної

спадщини. Водночас приходило усвідомлення потреби нашої праці в ім'я тих, хто живе й житиме на цій землі.

***

Підсумовуючи проведене дослідження сільської забудови Косівщини, одного з найкolorитніших прикарпатських районів, маємо підстави засвідчити збереженість тут низки традиційних рис. Це насамперед превалювання первісної системи розселення, обумовленої своєрідним ландшафтом, рослинністю, підсонням; використання деревини як домінуючого будівельного матеріалу; гармонійне сполучення природних і рукотворних форм; функціонування архаїчних та розвинених на їхній основі

типів житла; обрядодії, пов'язані зі зведенням хати. Разом з тим відбуваються істотні зміни в сільській забудові, які здебільшого мають дисперсний характер. Застосування сучасних будівельних технологій, матеріалів, способів зовнішнього та внутрішнього опорядження, різностильових архітектурних елементів та деталей, збільшення розмірів будівель — такі нові риси індивідуальної садибної забудови. Вони привнесені здобутками науково-технічного прогресу, переходом України на ринкову економіку, а також глобалізаційними процесами в просторі сучасної культурної взаємодії, яка долає не лише регіональні, але й міждержавні кордони.

¹ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в м. Косові Івано-Франківської області від Любомира Михайловича Держипільського, 1943 р. н.

² Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. — К., 1971. — С. 345–399.

³ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Бабин Косівського району Івано-Франківської області від Богдана Васильовича Петричука, 1989 р. н.

⁴ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Бабин Косівського району Івано-Франківської області від Богдана Васильовича Петричука, 1989 р. н.

⁵ Історія міст і сіл... — С. 394.

⁶ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Гуцулівка Косівського району Івано-Франківської області від Ганни Петрівни Гришиної, 1933 р. н.

⁷ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Лючки Косівського району Івано-Франківської області від Ганни Дмитрівни Васко, 1972 р. н.

⁸ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області від Василя Петровича Лосюка, 1964 р. н.

⁹ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області від Василя Петрівни Романчич, 1965 р. н.

¹⁰ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Річка Косівського району Івано-Франківської області від Петра Петровича Григорчука, 1950 р. н.

¹¹ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Бабин Косівського району Івано-Франківської області від Богдана Васильовича Петричука, 1989 р. н.

¹² Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області від Василя Петрівни Романчич, 1965 р. н.

¹³ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області від Василя Петрівни Романчич, 1965 р. н.

¹⁴ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області від Василя Петрівни Романчич, 1965 р. н.

¹⁵ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області від Василя Петрівни Романчич, 1965 р. н.

¹⁶ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області від Василя Петрівни Романчич, 1965 р. н.

¹⁷ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області від Івана Михайловича Тенкалюка, 1932 р. н.

¹⁸ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області від Василя Петрівни Романчич, 1965 р. н.

¹⁹ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франків-

ської області від Івана Михайловича Тенкалюка, 1932 р. н.

²⁰ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Бабин Косівського району Івано-Франківської області від Михайла Миколайовича Петричука, 1930 р. н.

²¹ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Пістинь Косівського району Івано-Франківської області від Марії Іванівни Поціхович, 1922 р. н.

²² Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Лючки Косівського району Івано-Франківської області від Ганни Дмитрівни Васко, 1972 р. н.

²³ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Річка Косівського району Івано-Франківської області від Петра Петровича Григорчука, 1950 р. н.

²⁴ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Бабин Косівського району Івано-Франківської області від Михайла Миколайовича Петричука, 1930 р. н.

²⁵ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області від Василя Петровича Лосюка, 1964 р. н.

²⁶ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Пістинь Косівського району Івано-Франківської області від Марії Іванівни Поціхович, 1922 р. н.

²⁷ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Бабин Косівського району Івано-Франківської області від Михайла Миколайовича Петричука, 1930 р. н.

²⁸ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Лючки Косівського району Івано-Франківської області від Антона Турбоновича, 1948 р. н., та Дмитра Турбоновича, 1946 р. н.

²⁹ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Бабин Косівського району Івано-Франківської області від Михайла Миколайовича Петричука, 1930 р. н.

³⁰ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області від Івана Михайловича Тенкалюка, 1932 р. н.

³¹ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області від Івана Михайловича Тенкалюка, 1932 р. н.

³² Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області від Івана Михайловича Тенкалюка, 1932 р. н.

³³ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в м. Косові Івано-Франківської області від Василя Степановича Матченка, 1953 р. н.

³⁴ *Гошко Ю. Г., Кіщук Т. П., Могитич І. Р., Федака П. М.* Народна архітектура українських Карпат XV–XX ст. / Ю. Г. Гошко, Т. П. Кіщук, І. Р. Могитич, П. М. Федака. – К., 1987. – С. 207–208.

³⁵ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Бабин Косівського району Івано-Франківської області від Богдана Васильовича Петричука, 1989 р. н.

³⁶ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Лючки Косівського району Івано-Франківської області від Ганни Дмитрівни Васко, 1972 р. н.

³⁷ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Лючки Косівського району Івано-Франківської області від Ганни Миколаївни Юрчук, 1932 р. н.

³⁸ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Лючки Косівського району Івано-Франківської області від Ганни Дмитрівни Васко, 1972 р. н.

³⁹ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Лючки Косівського району Івано-Франківської області від Ганни Миколаївни Юрчук, 1932 р. н.

⁴⁰ Записала З. Гудченко в червні 2012 року в с. Криворівня Верховинського району Івано-Франківської області від о. Івана Рибарука.